

УДК 37.015.311:613:316.628

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Марк Шимановський,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий
співробітник лабораторії професійної освіти і навчання
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України*

У статті висвітлено результати дослідження теоретичних проблем проведення конкретносоціологічного аналізу на етапі констатуючого експерименту в педагогіці. Особливо виділена проблематика досліджень в області інтимних відносин,

що стало необхідним у зв'язку з поширенням захворювань, які передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІДу, вагітностей неповнолітніх та абортів.

Ключові слова: соціологічні дослідження, лінгвістика, інтимні відносини, неповнолітні, захворювання, які передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД, вагітність неповнолітніх, аборти.

В основі будь-якого суспільствознавчого, в тому числі педагогічного дослідження, лежать конкретні соціологічні дослідження. Для того, щоб дослідити можливості педагогічного впливу на дитячий колектив, необхідно визначити стан речей на початку експерименту (констатувальний етап експерименту), провести експеримент та на контрольному етапі визначити ефективність педагогічного впливу, провівши на тій же соціологічній основі вимірювання. Здається, що методика і техніка соціологічних досліджень давно виробили відповідну процедуру, яка забезпечила можливість верифікації результатів. Однак, обов'язковий соціологічний апарат вимірювання педагогічних проблем постійно стикається з нездоланою перспективою досліджень у особистісній сфері, особливо у сфері інтимній. Проблема досить актуальна, оскільки інтим (особисті переживання статевої та сексуальних відносин) останнім часом став однією з центральних проблем педагогічного дослідження із-за необхідності розробки педагогічних технологій, які могли б сприяти запобіганню інфікування ВІЛ, захворювань, які передаються статевим

шляхом, так званих "небажаних вагітностей" та підліткових абортів. Варто при цьому підкреслити, що усталені соціологічні рішення у педагогічному дослідженні не працюють, оскільки йдеться про неповнолітніх, а не про дорослих право- і дієздатних особистостей. Зрештою, варто окремо зауважити, що дослідження у цьому напрямі обґрунтовані не тільки потребами об'єктивного педагогічного та медичного процесів, а й істотним впливом чи навіть тиском іноземних фондів.

Соціологічні дослідження ніколи не були і, очевидно, ніколи не будуть достатньо валідними. Особливо це стосується сфери статевої відносин, які належать до інтимної сфери. У цьому контексті нас зацікавило явище взаємного впливу дослідника та досліджуваного. Обидвоє є суб'єктами і, отже, досить суб'єктивно (за визначенням) оцінюють: один – запитання, інший – відповідь.

Це явище особливо виразно дотичне до фундаментального фізичного принципу невизначеності Бора-Гейзенберга. З цієї точки зору, і дослідник, і досліджуваний можуть розглядатися як два некомутованих об'єкти, які до того ж є не просто об'єктами

спостереження, а й суб'єктами, які не можуть інколи адекватно зрозуміти взаємні комунікативні спроби. Це явище не досить добре вивчене і висвітлене у всіх напрямках пізнання, навіть у квантовій фізиці, де про нього є велика кількість фундаментальних досліджень, і абсолютно не вивчено й не визначено у конкретних соціологічних дослідженнях. Власне, такий ефект присутній навіть у вимірах простих фізичних показників – скажімо, дослідник може своєю присутністю змінити температуру та вологість приміщення, термометр своєю власною присутністю змінює температуру вимірюваного об'єкта. Тим складніше проблема у релятивістській фізиці, яка просто категорично декларує неможливість одночасного вимірювання положення (географічних координат) та швидкості (імпульсу) мікрооб'єкта.

Так і дослідник, який проводить соціологічне дослідження методом опитування чи фокусованого інтерв'ю, своєю присутністю може змінити, спотворити результати таких вимірювань. Більш того, не тільки некваліфіковані, а й кваліфіковані дослідники часто свідомо чи несвідомо деформують об'єктивність дослідницької роботи, закладаючи вже готову й бажану відповідь у поставлене запитання. Звичайно, тут не час і не місце говорити про свідоме фальшування результатів дослідницької роботи, проте змушені констатувати, що у практиці таке явище має місце, особливо якщо дослідникові кортить довести свою точку зору.

Якщо у питаннях усталеного побутового характеру впливом дослідника можна певними застереженнями знехтувати, то у контексті інтимних досліджень суб'єктивні конфлікти висвітлюються як необхідність та обов'язковість.

Розбіжності в результатах дослідження можуть проявлятися не тільки як результат "брудної" його підготовки, а й внаслідок явищ флюктуативного характеру: досліджувані групи можуть бути під впливом певних зовнішніх факторів, які від "чистоти" підготовки напряду можуть й не залежати. Однак, варто врахувати, головне: отримати відверту відповідь на запитання інтимного

характеру не тільки дуже складно, а й практично неможливо, особливо якщо в якості реципієнтів найчастіше бувають (що, в принципі, правильно) випадково підібрані особистості, які представляють усі верстви населення, однак за певних ситуацій більш валідними видаються дослідження або серед кваліфікованих, отже, упереджених експертів, або, як варіант, – дослідження у групах ризику. Оскільки група ризику – особи, досить далекі від стандартизованих соціальних норм – норм узвичаєного соціального співжиття, – сподіватися на об'єктивну відвертість досить важко. Як, власне кажучи, не варто сподіватися на адекватний характер відповідей випадкових особистостей, які просто некомпетентні надати продуману відповідь.

До цього також додається й ефект авторських методик: кожен дослідник користується власними опитувальниками, що ставить під загрозу можливість порівняння результатів. У свою чергу, застосована методика напряду залежить від методологічних установок дослідника, від того, який результат він хоче отримати. Відтак матимемо своєрідне замкнене коло, яке ускладнює суто наукове, тобто таке, яке легко перевірити, дослідження. На цьому непростому тлі особливо значущим є усвідомлення дослідником того, що він працює із неповнолітніми, які не завжди розуміють, чого від них хоче дослідник, оскільки недостатньо соціально детерміновані й відповідають в міру своїх розумових та моральних установок. При цьому моральні установки можуть забороняти неповнолітній дитині відповідати на поставлені запитання. Варто також усвідомити, що дослідник своїми питаннями автоматично змінює світобачення дитини, що практично не відбувається при роботі із дорослими з усталеним світосприйняттям. Інакше кажучи, дослідник мимоволі формує (змінює) мислення маленької людини, яка ще не має апарату захисту від зовнішньої маніпуляції. При цьому певна частина поставлених запитань щодо інтимної області може трактуватися як розбещення неповнолітніх. Власне кажучи, розбещення неповнолітніх і є не що інше, як

зміна самості дитини у контексті зменшення значущості заборон на інтимне.

У цьому контексті важливе дослідження вербального впливу на особистість. В основі явища лежать відкриття у галузі лінгвістики. Філософія лінгвістичного аналізу виникла у 1930-х роках під впливом ідей Г. Фреге, Л. Вітгенштейна, Вільфредо Парето, Вільгельма Дільтея, Макса Шеллера, Карла Маннгейма, Дж. Е. Мура, Б. Рассела. Відомі також роботи британських учених: Г. Райла, Дж. Остіна, Дж. Уїсдома, П. Стросона; американських дослідників: Е. Сепіра та Б. Уорфа, учених львівсько-варшавської школи та ін.

Згідно з концепцією конвенціоналізму, достатньо інакше інтерпретувати аксіоматику – і можна отримати нову інтерпретацію простору. Відтак науковці змушені були визнати можливу відносну незалежність логічної побудови простору від реальності. Бездоганно верифікується величезна кількість інтерпретацій одного і того ж фізичного простору.

На відміну від природничих наук, у суспільствознавстві ідеологізоване світобачення є завжди паралогічним. Термін "паралогія" введено у сучасну науку в 1979 р. фундатором постмодерністської філософії Ж. Ф. Ліотаром. У паралогічному стані співіснує одночасно кілька парадигм, що однаково добре описують дані досвіду. Створити метатеорію в ідеології неможливо. У природничій науці послідовність зміни аксіоматизованих просторів відбувається в часі. У суспільствознавстві така ситуація генерується та репродукується постійно, оскільки паралогічна сама соціальна реальність, відповідно, такими є індивідуальні людські свідомості. Носії ідеологій постійно відображають, продукують і підтримують розвиток аксіоматики й правил висновку. Вони відчують себе комфортно тільки в межах свого гомогенного мовно-логічного середовища, в гетерогенному відчують постійний і нестерпний дискомфорт. Російський дослідник В. Руднев зазначає: "...Те, що є цінним і важливим в одному просторі, не є таким в інших" [5, 35].

Можна погодитися, що у природознавстві такі конструкції варто

розглядати як суто логічні побудови, що описують власне вірту-альну, уможовлену реальність. Інша справа, коли йдеться про дослідження в галузі суспільствознавства. Тут теоретичне підґрунтя конвенціоналізованих світів є монологом-ідеологією. Учений формує своє дослідження відповідно до своїх ідейних установок.

Будь-яка методика соціологічного дослідження є матеріалізованим задумом її автора, який відображає авторські ідеї про саму функціональність соціальних процесів, а в педагогічному контексті – про оптимальні способи педагогічного впливу. Соціолог заздалегідь програмує дослідження так, щоб воно дало відповідь на поставлене запитання, тобто саме формулювання запитання вже містить заздалегідь запрограмовану відповідь. Методика проведення педагогічного експерименту вже визначена, залишається тільки так сформулювати запитання в опитувальнику, щоб відповіді автоматично шикувалися в ієрархічно побудовану сукупність, яка в перспективі дасть можливість довести попередньо побудовану гіпотезу. Опитувальник є матеріалізованим задумом дослідника, а задум, у свою чергу, є прямим наслідком його ментальності, яка відображає усталену методологію, що включає відповідний понятійний апарат та правила висновків, тобто, що є що, як це реально працює, що є добро та що є зло, що припустимо, а що неможливо, і як все спрацює, якщо відповідним чином на нього педагогічно вплинути.

Зрозуміло, що між добром і злом, між білим і чорним є певна ієрархізована шкала, яка в педагогічному сенсі дає можливість здійснювати навчально-виховну роботу, а в соціологічно-педагогічному – відзвітувати про результативність науково-дослідницької роботи, а отже – ефективність проведеного експерименту. Дослідник, що можна завжди відстежити, знаходиться у межах власних (групових) ментальних установок і проводить дослідження, структуруючи констатувальний опитувальник, експеримент і результуючий контроль так, щоб висновок відповідав попередньому гіпотетичному задумові.

Виходячи з такої логіки, можна визначати певні тенденції, характерні для

явища, із поправкою на численні наукові та позанаукові фактори. Саме тому не варто вірити чи не вірити результатам соціологічних аналізів, оскільки розбіжності в них – скоріше суб'єктивного характеру, ніж результат свідомої фальсифікації. Однак, така логіка дає можливість пояснити та виправдати істотні розбіжності в опублікованих результатах різних досліджень: ті, хто проводив їх, перебувають у різних семантичних просторах. Проте й тут є певний позитив: саме різні результати можуть бути відвертим показником і тенденцій соціального розвитку, і переконань самих дослідників. Порівняльний аналіз різних дослідницьких груп і їхні напрацювання дає можливість виявити і наукову об'єктивність, й упередженість протилежних за поглядами авторів.

Очевидно, варто говорити про такі явища, використовуючи поняття "паритетні дослідження" [3]. Мається на увазі: оскільки видалити авторське бачення із дослідження ні теоретично, ні практично неможливо, то варто розглядати кілька (мінімум – два) дослідження як реалізацію паралельної парадигми (точки зору, ідеологем), враховуючи, що кожне з досліджень проводилося компетентним автором (групою дослідників) і відображає притаманну тільки їм методологію дослідження, підбір критеріїв та показників, власне методи дослідницької роботи, відбір фактів для подальшої інтерпретації, саму інтерпретацію результатів та методику її донесення до наукової спільноти й широкої громадськості.

Такі паритетні дослідження [2] дуже важливі для розуміння, по-перше, самої природи ставлення людей до проблем етіології (методів поширення, розповсюдження, перебігу, переходу в стадію СНІДу), виняткових, переважаючих та тотожних методів запобігання, в тому числі педагогічних і позапедагогічних, скажімо, медичних та соціальних, оцінки перспективи подальшого перебігу проблеми як у медичному, так і в педагогічному та соціальному контекстах тощо. Більше того, спостереження такого типу дають можливість не тільки виявити різні методологічні принципи побудови й проведення

соціологічних досліджень та розробити на цьому підґрунті відповідну аналітичну, критичну та інтегративну методіку побудови наукової об'єктивної системи знань, а й передбачити майбутні методи формування педагогічних новотворів.

Така логіка дає змогу виділити два основні концепти у вивченні та підготовці педагогічних рекомендацій у сфері статевій, інтимній та сексуальній*.

Традиційний, консервативний концепт включає, насамперед, активну педагогічну пропаганду сімейних цінностей, народження дитини лише у шлюбі, взаємну відповідальність чоловіка та жінки.

Наступний концепт відносно новий. Варто погодитися із думкою Т. Барчунової, що він, як і гендерні дослідження, є значною мірою результатом політики зарубіжних фондів. Концепт вимагає відповідних термінологічних інновацій, тобто створення нового для вітчизняного наукового простору комплексу "понятійний апарат-висновки". При цьому наукове суспільство розколюється на *male-stream/mainstream* – мейнстрім та *майлстрім* – тобто на наукову більшість та наукову меншість. Оскільки йде постійне підштовхування зарубіжними фондами модернового концепту, то він набуває ознак мейнстріму, відповідно, традиційно-консервативний концепт має тенденцію до втрати своїх прибічників. При цьому, на слушну думку Т. Барчунової, у таку науку постійно прибуває досить велика кількість дилетантів та маргіналів [1]. О.М. Здравомислова та А.А. Тьомкіна звертають увагу на вплив так званого гомосексуального товариства та на монополістичний менталітет. Результатом його стає відсутність практичного й теоретичного дебату, й,

* **Статева сфера** – частина психосоціальної ментальності, яка відповідає за весь комплекс взаємин особистості з протилежною статтю.

Інтимна сфера – система психічних заборон щодо сексуального, притаманна певній частині людей, які сповідують традиційні сімейні консервативні цінності.

Сексуальна сфера – частина статевої сфери, яка несе відповідальність за суто технічні проблеми статі, починаючи від техніки провадження статевого акту, закінчуючи гігієнічними правилами як механічного, бар'єрного захисту від небажаної вагітності та хвороб, що передаються статевим шляхом, так й інших (біохімічних, календарно-математичних) методів контролю народжуваності.

відповідно, зниження якості досліджень та обмеження соціального ефекту [4].

Суть концепту визначається прямою рекомендацією сексуальної свободи за умови використання презервативів, такої ж свободи наркоманії, за умови використання одноразових шприців та терпимості до гомосексуальності. Концепт категорично вимагає нових термінів, своєрідної *новомови**: До термінів *новомови* належать ЖСБ, ЧСЧ, КСР або СІН, тобто жінки комерційного бізнесу, чоловіки, які мають секс з чоловіками, комерційні сексуальні працівники та споживачі ін'єкційних наркотиків. Усі ці терміни складають відносно замкнений глосарій та є простим перекладом англійських відповідників: *commercial sex workers, women in sex business, intravenous drug user*. Мета цих термінів і відповідного соціологічного концепту – зменшити психосоціальну травматичність (стигму – ще один новий термін) щодо таких людей та дати їм можливість почуватись повноправними членами суспільства, із такими ж правами, як й інші люди, інших груп.

Аналізуючи ці два концепти, можна дійти до висновку, що мова йде не тільки про відповідні конкретносоціологічні та педагогічні методики, а про соціальні переконання певних груп суспільства. Наявність їх визначається, в першу чергу, моральними установками представників: групи консерваторів, які сповідують традиційні сімейні цінності та репрезентантів вільних взаємин. Відтак, ланцюг педагогічного впливу на ці групи від початку до кінця має відрізнятись. Ці дві групи потребують різної методики соціологічного аналізу та, відповідно, зовсім інших методик педагогічної допомоги. Варто категорично підкреслити, що вкрай необхідно враховувати наявність таких груп та готувати для кожної з

них окремі методики соціологічного аналізу й відповідного педагогічного впливу. З цієї точки зору, не може бути однакової, уніфікованої педагогіки для всіх. Мають бути окремі педагогічні способи педагогічної, медичної, соціальної взаємодії для ЖСБ, ЧСЧ, КСР та СІН, так, як мають бути методики для інших груп підлітків, які не мають ніякого бажання займатися позашлюбним чи гомосексуальним сексом або колоти собі наркотики.

Тут варто звернутися до досить сильної тези про категоричну заборону еkleктичної конвергенції, характерної для сучасної постмодерністської соціології, оскільки йдеться про чистоту (цноту) такої соціальної групи. У цьому випадку варто захищати своєрідний культурний апартеїд, в якому не передбачено іронічної еkleктики різних концептів та стилів. Кожен концепт у царині інтимності має зберігати свою окремішність, а про конвергенцію не може бути й мови.

Саме тому для консервативної групи неприпустимо ставити соціологічні питання та запроваджувати педагогічні методики з термінологією іншого глосарію, оскільки вони включають в консервативній традиціоналістській свідомості механізм руйнування самості, нищення переконання відповідності істини власного соціобачення та власної поведінки нормам загальноприйнятої у певній спільноті моралі. Тому в педагогічній роботі з цією групою, яка поки що складає більшість, неприпустимо ставити соціологічні запитання тим, хто вже пройшов свій шлях до так званої моральної свободи. Те ж стосується й прибічників вільної моралі, оскільки вторинна цнота досить сумнівна. Однак, не варто закривати можливості застосування технологій перевиховання і повернення до канонів соціальної норми більшості.

Така ж ситуація складається із близькою до названої проблеми профілактики наркозалежності. Тут також можна виявити дві великі групи: прибічників традиційних цінностей, які осуджують наркоманію у будь-яких формах, і adeptів вільного розповсюдження наркотичних речовин для тих, хто цього потребує.

За будь-яких обставин варто враховувати, що питання соціологічного

* *Новомова* (англ. *Newspeak*) – особлива нова штучна мова, яку намагаються запровадити у суспільстві. Описана в романі Дж. Оруелла "1984". За допомогою певних чітко ідеологічно визначених та виважених слів представники певної суспільної групи намагаються уніфікувати мислення, унеможливити опозиційний (дисидентський) його спосіб. Нав'язуючи нову лексику, ідеологи виключають саму дисидентську думку, оскільки з мови просто виключають слова, здатні описати певне, небажане з точки зору *новомови*, явище. Навіть спроба думати інакше, ніж це дозволено, вважається думкозлочином (англ. *Thoughtcrime*).

дослідження інтимної сфери на мові моральної свободи взагалі не варто ставити, якщо йдеться про наукове вивчення, що особливо, якщо реципієнтами-опитуваними виступають неповнолітні. Також не варто робити соціологічні дослідження та проводити педагогічні взаємодії на мові наркозалежних. Ця заувага дійсна для всіх категорій неповнолітніх, оскільки таке опитування сприймається учнями як частина формального навчально-виховного процесу, а відповіді – як своєрідний іспит, а не спробу виявити точку зору, що є характерним для дидактичного матеріалу, а не для соціологічних досліджень. Тому запитання взагалі не варто ставити у межах навчального закладу, а перенести їх у позааудиторний простір.

Література

1. Барчунова Т.В. Эксклюзия и инклюзия сообщества гендерных исследований / Т.В. Барчунова // Преодоление. – Новосибирск, 2000. – С. 216–226.
2. Вторинний аналіз соціологічних і поведінкових досліджень щодо проблеми ВІЛ/СНІД, проведених в Україні: аналіт. звіт // Аналіт. центр "Соціоконсалтинг" // [Електронний ресурс] http://www.moz.gov.ua/ua/portal/wb_rep19.html.
3. Готліб А.С. О методологической рефлексии в условиях полипарадигмальности // Социологические методы в современной исследовательской практике: сб. статей, посвящен. памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А.О. Крыштановского [Электронный ресурс] / отв. ред. и вступит. ст. О.А. Оберемко; НИУ ВШЭ; РОС; ИС РАН. – М.: НИУ ВШЭ, 2011. – VIII, – 557 с.
4. Здравомыслова Е., Темкина А. Институционализация гендерных исследований в России / М. Малышева (ред.) // Гендерный калейдоскоп. Курс лекций. М.: Academia, 2011. – С. 33–51. // [Электронный ресурс] <http://www.eu.spb.ru/research-centers/gender-studies/publications>.
5. Руднев В. Модальность и сюжет // Возможные миры и виртуальные реальности. Вып. 1. – М.: МГУ, – 1995. – С. 32–37.

Марк Шимановский

Особенности социологического исследования культуры здорового способа жизни несовершеннолетних

Статья посвящена теоретическим проблемам проведения конкретносоциологического анализа на этапе констатирующего эксперимента в педагогике. Особо выделена проблематика исследований в области интимных отношений, что стало необходимым в связи с распространением заболеваний, передающихся половым путем, ВИЧ/СПИДа, беременностей несовершеннолетних и аборт.

Ключевые слова: социологические исследования, лингвистика, интимные отношения, несовершеннолетние, заболевания, передающиеся половым путем, ВИЧ/СПИД, беременность несовершеннолетних, аборт.

Mark Shimanovskyi

Features of sociological research to culture of a healthy way of life of minors

The article deals with theoretical problems of sociological analysis that occur during an ascertaining experiment in pedagogy. Range of research problems in the area of intimate relationships is emphasized. It is especially necessary due to problems connected with the spread of sexually transmitted diseases, HIV/AIDS, underage pregnancies and abortions.

Key words: sociology studies, linguistics, intimate relations, minors, sexually transmitted diseases, HIV/AIDS, underage pregnancies and abortions.